

# มโนทัศน์เรื่อง “ความศิวิไลซ์” ในหนังสือนำเที่ยวกรุงเทพฯ ยุคแรกของไทย

วรรณพร พงษ์เพ็ง<sup>๑</sup>

## บทคัดย่อ

บทความนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อ ศึกษามโนทัศน์เรื่อง “ความศิวิไลซ์” ที่สะท้อนผ่านการนำเสนออัตลักษณ์ “วัดและวัง” ในเกาะรัตนโกสินทร์จากสารคดีท่องเที่ยว เรื่อง “นำเที่ยวกรุงเทพฯ ทางโบราณคดี” ของหม่อมเจ้าหญิงพูนพิศมัย ดิศกุล ในฐานะสารคดีท่องเที่ยวกรุงเทพฯ เล่มแรกของไทย ที่มุ่งให้ความรู้ผู้อ่านเรื่องประวัติการสร้างกรุงรัตนโกสินทร์ผ่านหลักฐานทางโบราณคดีในพระราชวังและวัดหลวง อีกทั้งเป็นตัวอย่างเป็นต้นแบบเรื่องการสร้างภาพลักษณ์ “ความศิวิไลซ์” ของประเทศในสารคดีนำเที่ยวกรุงเทพฯ ยุคแรกที่มีอิทธิพลทางความคิดจากยุคจารีตเกี่ยวกับความเจริญทางวัฒนธรรมพุทธศาสนา รวมทั้งเป็นจุดเริ่มต้นของการใช้สารคดีเป็นคู่มือนำเที่ยวเชิงวิชาการ

จากการศึกษาพบว่า มโนทัศน์เรื่อง “ความศิวิไลซ์” เป็นมโนทัศน์แบบจารีตที่ปัญญาชนราชสำนักสยามนำเสนอผ่านสารคดีวิชาการอย่างต่อเนื่อง ปรากฏเป็นภาพลักษณ์หลักของกรุงเทพฯ ในฐานะศูนย์กลางความเจริญทางวัฒนธรรมพุทธศาสนา การนำเสนออัตลักษณ์วัฒนธรรมพุทธศาสนาในกรุงเทพฯ มุ่งแสดงให้เห็นความสำคัญของวัดและวังในมิติเรื่องการสร้างเมือง และศูนย์กลางความรู้ของประเทศ อัตลักษณ์ดังกล่าวปรากฏผ่านการเล่าประวัติวัดหลวงและพระราชวัง ลักษณะสถาปัตยกรรมรวมทั้งพุทธศิลป์ในฐานะหลักฐานทางโบราณคดีที่แสดงอารยธรรมพุทธศาสนา อันสืบทอดจากอาณาจักรสุโขทัย อยุธยา มาสู่รัตนโกสินทร์

<sup>๑</sup> อาจารย์ประจำสาขาวิชาภาษาไทย คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหิดล

# The Concept of “Civilization” in the early Bangkok tourist guide of Thailand

*Vannaporn Phongpheng<sup>๑</sup>*

## Abstract

This article aims to analyze the concept of “civilization as” reflected by the representation of the identities of “State Temples and Palaces” on Rattanakosin Island from a documentary work entitled “Exploring Bangkok through archaeological tour” of M.C. Phunphitsamai Ditsakun. This book is the first Bangkok tourist guide influenced by conventional concept of civilization produced by the Siamese court that aimed to change Thais’ viewpoint “State about Temples and Palaces”, from being sacred spaces to being the center of Buddhist civilization. It is clear that this book is the exemplar of how civilization knowledge was constructed through the lens of an elite scholar in the early Bangkok tourism period, as well as the beginning of Bangkok tourism based on academic knowledge.

The study reveals that the concept of civilization is a conventional concept appearing in Thai elites’ works which has been used through times. In such a context, Buddhist Civilization is a prominent aspect of Thai civilization appearing in this sort of work. The image of Bangkok as a “Buddhist City” is the outstanding image in this book. The significance of Thai Buddhism in this term is portrayed as a tool for creation of Buddhist city and the establishment of state temples for learning by Thais. The identities of Buddhist culture are represented by the narration of the historical backgrounds

---

<sup>๑</sup> Lecturer of Department of Thai, Faculty of Liberal Arts, Mahidol University.

of state temples, palaces, and Buddhist architecture. The characteristics of Buddhist arts also portrays the continuous Buddhist civilization of Thai kingdoms from Sukhothai, Ayutthaya to the Rattanakosin period.

## บทนำ

ตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ ๕ เป็นต้นมา ราชสำนักสยามได้ผลิตบันทึกการเดินทางรูปแบบต่างๆ จำนวนมากในรูปแบบพระราชหัตถเลขาและจดหมายเหตู บันทึกการเดินทางอาจจัดเป็นต้นเค้าของการเขียนสารคดีท่องเที่ยวในแง่การจดบันทึกสิ่งที่พบเห็น และอธิบายให้ผู้อ่านเข้าใจความแตกต่างระหว่างวัฒนธรรม หลังการเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. ๒๔๗๕ มีสารคดีวิชาการนำที่เสนอประวัติศาสตร์และบุคคลสำคัญของต่างประเทศ เพื่อเปิดโลกทัศน์ของผู้อ่านชาวไทย อันแสดงให้เห็นอิทธิพลของบริบทโลกที่มีต่อการเดินทางไปเจริญสัมพันธไมตรี การศึกษาต่อในต่างประเทศ และการค้นคว้าหาความรู้จากหนังสือต่างประเทศ<sup>๒</sup> การผลิตสารคดีวิชาการดังกล่าวแสดงให้เห็นว่า “การเดินทาง” ของปัญญาชนราชสำนักส่งผลต่อการเผยแพร่ความรู้เรื่องวัฒนธรรมในมิติต่าง ๆ อย่างต่อเนื่อง แต่กระนั้นก็ยังไม่มีการผลิตขึ้นเพื่อใช้เป็นคู่มือนำเที่ยวโดยตรง

จนกระทั่งหม่อมเจ้าหญิงพูนพิศมัย ดิศกุล พระธิดาในสมเด็จพระยาตากษานาฎราชูปถัมภ์ทรงนิพนธ์เรื่อง “นำเที่ยวกรุงเทพฯ ทางโบราณคดี” ในปี พ.ศ. ๒๔๙๑ ด้วยวัตถุประสงค์ที่ได้ทรงเล่าไว้ในคำนำ ความว่า “เพื่อนชาวต่างประเทศได้ขอให้ข้าพเจ้าเขียนเรื่อง นำเที่ยวกรุงเทพฯ นี้ให้ ข้าพเจ้าได้เขียนและแปลเป็นภาษาอังกฤษไว้ด้วยแล้ว แต่ยังไม่ได้พิมพ์ออกเป็นเล่ม บัดนี้มีผู้เอาใจใส่ในเรื่องราวของตัวเองมากขึ้น” จากข้อสังเกตที่ว่า ในยุคนั้นคนไทยเริ่มหันมาสนใจ “เรื่องราวของตัวเองมากขึ้น” สะท้อนข้อเท็จจริงที่น่าสนใจเกี่ยวกับบริบททางสังคมและวัฒนธรรมที่ร่วมสมัยกับสารคดีเรื่อง “นำเที่ยวกรุงเทพฯ ทางโบราณคดี” กล่าวคือ พระนิพนธ์สารคดีท่องเที่ยวเรื่อง “นำเที่ยวกรุงเทพฯ ทางโบราณคดี” เขียนขึ้นเมื่อปี พ.ศ. ๒๔๙๑ ร่วมสมัยกับเหตุการณ์สำคัญทางประวัติศาสตร์ไทย ในช่วงที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว

---

<sup>๒</sup> ดังเช่น พระนิพนธ์ในพระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าจุลจักรพงษ์เรื่องคองเกรสแห่งเวียนนา คัทรีนินหาราซินแห่งรัสเซีย คาร์วีวและกำเนิดอิตาลีอิสระ และต้นรัชกาลเอลิซาเบทที่ ๒ พระราชินิพนธ์ในกรมหมื่นพิทยาลงกรณ์เรื่องนักเรียนเมืองอังกฤษ, การค้าทางทะเลในเวลาลงครามและเครื่องฝึกเยนตลแมนในออกซฟอร์ดแลเคมบริช เป็นต้น

<sup>๓</sup> “นำเที่ยวกรุงเทพฯ ทางโบราณคดีของหม่อมเจ้าหญิงพูนพิศมัย ดิศกุล”, คำนำ.

ภูมิพลอดุลยเดชเพ็งขึ้นครองราชย์ปี พ.ศ. ๒๔๘๙ เป็นยุคหลังสงครามโลกครั้งที่ ๒ เพิ่งสิ้นสุด และจอมพล ป. พิบูลสงคราม กลับมาเป็นนายกฯ อีกครั้ง (ระหว่าง พ.ศ.๒๔๙๑ - ๒๕๐๐) ทั้งยังเป็นยุคก่อนที่จอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์จะเริ่มพัฒนากรุงเทพฯ ให้เป็นเมืองท่องเที่ยว ในปี พ.ศ. ๒๕๐๐ การตีพิมพ์เผยแพร่สารคดีท่องเที่ยวกรุงเทพฯ แสดงให้เห็นการนำเสนอแนวคิดเกี่ยวกับ “ความเป็นไทย”<sup>๔</sup> ด้วยการสร้างมุมมองใหม่เกี่ยวกับการท่องเที่ยวทางวัฒนธรรมในกรุงเทพฯ ยุคก่อนที่รัฐจะเข้ามาจัดการและเผยแพร่ภาพลักษณ์ “เมืองพุทธ” ของไทยและกรุงเทพฯ กล่าวคือ “วัดและวัง” สามารถเป็นแหล่งแสวงหาความรู้ทางอารยธรรมไทยได้ นอกเหนือจากเป็นสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ ศูนย์รวมจิตใจ หรือ ศูนย์กลางของชุมชน

สารคดีเรื่องอื่นที่หม่อมเจ้าหญิงพูนพิสมัยทรงนิพนธ์ประกอบด้วยเรื่อง ประวัติศาสตร์ โบราณคดี และความรู้เกี่ยวกับพุทธศาสนา ยกตัวอย่างเช่นเรื่องโลกเก่า, โลกใหม่, รวมชุดสารคดี, ความเชื่อถือศาสนาและจริยธรรม, ตอบปัญหาธรรม, ประเพณีไทย, พิธีของทุกคน, สังคมพุทธ, และสาสนคุณ หนังสือสอนพระพุทธศาสนา แก่เยาวชน เป็นอาทิ ในบรรดาสารคดีดังกล่าว “นำเที่ยวกรุงเทพฯ ทางโบราณคดี” เป็นสารคดีนำเที่ยวเพียงเล่มเดียวที่แสดงความสืบเนื่องเกี่ยวกับมโนทัศน์เรื่องความเจริญทางวัฒนธรรมพุทธศาสนาในฐานะภาพสะท้อนความเจริญทางวัฒนธรรมของชาติ หรือ “ความศิวิไลซ์” อีกทั้งยังเป็นหนังสือนำเที่ยวกรุงเทพฯ เล่มแรก ในยุคที่รัฐได้เริ่มต้นฟื้นฟูวัฒนธรรมไทยแบบจารีตหลายอย่าง หลังจากที่มิได้ได้รับการดูแลตั้งแต่เมื่อเปลี่ยนแปลงการปกครองในปี พ.ศ. ๒๔๗๕ พระนิพนธ์เล่มนี้จึงอาจนับเป็นจุดเริ่มต้นทางความคิดเรื่องการท่องเที่ยวทางวัฒนธรรมในเกาะรัตนโกสินทร์ก่อนที่รัฐจะบรรจุในแผนฟื้นฟูและอนุรักษ์ ดังปรากฏเนื้อหาที่นำเสนอภาพลักษณ์ตามแบบ “จารีต” และอาจจัดให้เป็นสารคดีท่องเที่ยวกรุงเทพฯ เล่มแรก ที่มีวัตถุประสงค์ให้ผู้อ่านใช้เป็นคู่มือแนะนำเที่ยวเชิงวิชาการตั้งจะอธิบายต่อไป

---

<sup>๔</sup> บทความนี้ใช้คำว่า “ความเป็นไทย” เพื่อกล่าวถึงลักษณะวัฒนธรรมพุทธศาสนาในฐานะภาพแทน “ความศิวิไลซ์” ในกรุงเทพฯ ที่หม่อมเจ้าหญิงพูนพิสมัย ดิศกุล อธิบายในสารคดีท่องเที่ยว “นำเที่ยวกรุงเทพฯ ทางโบราณคดี” .

ผู้เขียนได้ตั้งประเด็นคำถามว่า มโนทัศน์เรื่อง “ความศิวิไลซ์” ในงานสารคดีท่องเที่ยวเรื่อง “นำเที่ยวกรุงเทพฯ ทางโบราณคดี” คือความเจริญของวัฒนธรรมพุทธศาสนานั้น มีความสืบเนื่องทางความคิดกับมโนทัศน์เรื่อง “ความศิวิไลซ์” ในสารคดีวิชาการยุคก่อนหน้าหรือไม่ บทความนี้จึงวิเคราะห์ประเด็นหลักสองประเด็น ได้แก่ ประเด็นแรก การเผยแพร่ความรู้ทางวัฒนธรรมไทยผ่านสารคดีวิชาการของปัญญาชนเชื้อพระวงศ์ หรือปัญญาชนราชสำนัก ที่มุ่งแสดงความคิดเห็นเกี่ยวกับ “ความศิวิไลซ์” อันสะท้อนผ่านความเจริญรุ่งเรืองของวัฒนธรรมพุทธศาสนา ประเด็นที่สอง มโนทัศน์ของหม่อมเจ้าหญิงพูนพิสมัย ดิศกุลเกี่ยวกับความเจริญทางวัฒนธรรมศาสนาที่ได้รับอิทธิพลจากปัญญาชนราชสำนักมีลักษณะอย่างไร เมื่อไปปรากฏในบริบทใหม่อย่างสารคดีท่องเที่ยวเชิงวิชาการ

## มโนทัศน์เรื่อง “ความศิวิไลซ์” ในสารคดีวิชาการยุคแรกของไทย

ในเชิงโครงสร้างการเปลี่ยนแปลงสังคมไทยสมัยรัตนโกสินทร์จากยุคจารีตระหว่างสมัยรัชกาลที่ ๑ ถึงรัชกาลที่ ๓ สู่ “ยุคใหม่” เป็นผลจากบริบทโลกยุคล่าอาณานิคมของประเทศตะวันตกในทวีปเอเชียส่งผลให้วิสัยมองโลกและสังคมไทยของปัญญาชนราชสำนักเปลี่ยนไปจากเดิม กล่าวคือเหล่าปัญญาชนที่เป็นชนชั้นสูงของประเทศพยายามปรับเปลี่ยนแนวคิดเรื่อง กรุงเทพฯ เป็นศูนย์กลางของโลกสมัยจารีต ตามคติความเชื่อเรื่องไตรภูมิ หรืออีกนัยหนึ่งคือ กรุงเทพฯ เป็น “ศูนย์กลางจักรวาล” ของอาณาจักรไทยและประเทศราชที่ล้อมรอบ<sup>๕</sup> มาสู่กรุงเทพฯเป็นส่วนหนึ่งของโลกยุคใหม่ และมีความเจริญทางวัฒนธรรมทัดเทียมกับตะวันตก<sup>๖</sup> การปรับเปลี่ยนจารีตในราชสำนัก

---

<sup>๕</sup> ไปรอดอ่าน อรรถจักร สัตตยานุรักษ์, การเปลี่ยนแปลงโลกทัศน์ของชนชั้นนำไทย ตั้งแต่รัชกาลที่ ๔ ถึงพุทธศักราช ๒๔๗๕ (พิมพ์ครั้งที่ ๓, กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๕๕), หน้า ๑๐๑.

<sup>๖</sup> งานวิจัยหลายเรื่องที่กล่าวถึงประเด็นนี้ ยกตัวอย่างเช่น “วัฒนธรรมไทยราชสำนัก” มีคุณค่า มีพัฒนาการ และมีระเบียบแบบแผนที่ถูกจัดการผ่านกระบวนการสร้างสรรค์วัฒนธรรมราชสำนัก เช่น ตำราอาหารชาววัง ใน Panu Wongcha-um, *What's Thai cuisines Thai Culinary Identity Constructing from The Rise of Tha Bangkok Dynasty To its Revival* (Master of Arts, Department of History, National University of Singapore, 2009).

ครั้งนั้น มีกระบวนการสำคัญคือ การให้ความรู้ทางสังคมและวัฒนธรรมทั้งของไทยและต่างชาติแก่ประชาชน ทั้งนี้เพื่อให้สังคมไทยก้าวทันความเปลี่ยนแปลง<sup>๗</sup>

ดังนั้นจะเห็นว่ามีการผลิตสารคดีวิชาการด้านวัฒนธรรมจำนวนมากอย่างต่อเนื่อง ทั้งนี้ยังคงลักษณะกลุ่มความรู้และวิถีคิดแบบจารีต เพื่อรักษาวัฒนธรรมทางสังคมแบบเดิมอยู่ส่วนหนึ่ง ยกตัวอย่างเช่น แนวคิดเกี่ยวกับความเจริญทางวัฒนธรรมพุทธศาสนา แนวคิดที่แสดงความสำคัญของราชสำนักสยามในฐานะศูนย์กลางของอาณาจักรไทย ดังปรากฏในสารคดีกลุ่มที่มุ่งอธิบายความสำคัญ ประวัติความเป็นมา และธรรมเนียมปฏิบัติของวัฒนธรรมราชสำนัก หรือสารคดีที่ให้ความรู้ทางประวัติศาสตร์และโบราณคดีที่สอดคล้องกับการจัดตั้งโบราณคดีสโมสร และอีกส่วนหนึ่งที่แสดงความก้าวหน้าของสยาม รวมถึงการเปิดโลกทัศน์สู่โลกใหม่ ดังเช่นสารคดีที่อธิบายเกี่ยวกับความเปลี่ยนแปลงของสังคมโลก รวมทั้งสารคดีปิกนิกะต่าง ๆ เกี่ยวกับแฟชั่น ดังนี้ เป็นต้น

ปัจจัยสำคัญที่มีผลต่อโมทัศน์ดังกล่าวเกิดจากการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างทางสังคม เศรษฐกิจ การปกครอง และการศึกษาเล่าเรียนแผนใหม่ อันนำมาสู่ความงอกงามของวัฒนธรรมการอ่าน และความนิยมสารคดีวิชาการตามลำดับ ในระยะเวลานั้น ปัญญาชนที่เป็นเชื้อพระวงศ์ ตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ ๔ เป็นต้นมา ได้มุ่งนำเสนอความรู้เกี่ยวกับอารยธรรมไทย เพื่อแสดงให้เห็นว่า ชาติไทยมีวัฒนธรรมด้านต่าง ๆ มายาวนาน ดังเช่น วัฒนธรรมทางการเมืองการปกครอง วัฒนธรรมทางศาสนา วัฒนธรรมทางภาษาและวรรณคดี รวมทั้งวัฒนธรรมทางศิลปะ สารคดีวิชาการกลุ่มนี้จึงอาจนับเป็นเครื่องมือของปัญญาชนราชสำนักที่มุ่งแสดงทัศนะเรื่อง “ความเจริญทางวัฒนธรรมของชาติ” หรือ “ความศิวิไลซ์” ทั้งชุดความรู้กลุ่มต่างๆ ในสารคดี และวัตถุประสงค์ของการผลิตงานที่มุ่งเผยแพร่ความรู้เกี่ยวกับวัฒนธรรมไทยและต่างประเทศจำนวนมากอย่างต่อเนื่อง ดังตัวอย่างที่ปรากฏในสารคดีวิชาการกลุ่มหลักคือ กลุ่มงานเขียนที่มุ่งให้ความรู้เกี่ยวกับอารยธรรมไทย ประกอบด้วยความรู้สาขาต่างๆ ที่เกี่ยวข้อง ดังนี้

---

<sup>๗</sup> ดังปรากฏผ่านบทความที่ให้ความรู้เชิงวิชาการเรื่องพระราชพิธี, โบราณคดี, พระพุทธศาสนา, ภาษาและวัฒนธรรมไทย, ความรู้เกี่ยวกับวิทยาการสมัยใหม่ และการประกอบอาชีพ ใน **หอพระสมุดวชิรญาณสำหรับพระนคร** (กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, ๒๕๕๑).

ความรู้ทางขนบธรรมเนียมและประเพณีไทย เช่น พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเรื่องพระราชนิพนธ์และพระราชาพิธีสิบสองเดือน ความรู้ทางพุทธศาสนา เช่น ตำนานพระแก้วมรกต, ตำนานพระสาวยืนวัดสระปทุม, คำแปลมณฑลธรรม ๔ ประการ, ธรรมวินัยมัสการในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระราชวิจารณ์เทียบลัทธิพระพุทธรูปศาสนาฝ่ายหินยานกับมหายานของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าฯ, พระนิพนธ์เรื่องพุทธศาสนาจำนวนมากของหม่อมเจ้าหญิงพูนพิสมัย และเรื่อง “ตำนานพระพุทธรูป” ของสมเด็จพระยาดำรงฯ เป็นอาทิ ความรู้เกี่ยวกับวิถีชีวิตของคนไทยภาคต่างๆ เช่น พระราชหัตถเลขาเสด็จประพาสภายในประเทศจำนวนหลายฉบับของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าฯ, นิทานโบราณคดีของสมเด็จพระยาดำรงฯ และ บันทึกการตามเสด็จพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเรื่อง “ชีวิตฉันเที่ยวที่ต่างๆ ภาค ๗” ของสมเด็จพระเจ้าฟ้าภาณุรังษีสว่างวงศ์ กรมพระยาภาณุพันธุวงศ์วรเดช ความรู้เกี่ยวกับเหตุการณ์สำคัญทางประวัติศาสตร์พุทธศาสนาของชาติไทย เช่น พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เรื่องพระเขี้ยวแก้วทรงพระราชนิพนธ์เมื่อเสด็จประพาสลังกาทวิป พ.ศ.๒๔๕๐ ความรู้เกี่ยวกับวรรณคดีไทย เช่น “วิทยาวรรณกรรม” ของกรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์ เป็นต้น ความรู้เกี่ยวกับนาฏศิลป์ของไทย เช่น ตำราฟ้อนรำของสมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ ความรู้เกี่ยวกับอาหารไทยชาววังเรื่อง “แม่ครัวหัวป่าก์” ของท่านผู้หญิงเปลี่ยน ภาสกรวงศ์ ความรู้เกี่ยวกับหัตถศิลป์ต่างชาติที่แพร่หลายในสังคมไทย เช่น ตำนานเรื่องเครื่องโต๊ะและถ้วยปั้นพระนิพนธ์ของสมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ และเกร็ดความรู้ศิลปะ วรรณคดี ประวัติศาสตร์ เช่น พระนิพนธ์จดหมายโต้ตอบเรื่อง “สาส์นสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ เป็นอาทิ

สารคดีวิชาการเกี่ยวกับความรู้ทางโบราณคดีและประวัติศาสตร์ ศิลปะไทย ประเพณี ความนิยมเฉพาะสมัย วิถีชีวิตความเป็นอยู่ของคนไทยในราชสำนัก ภาษาและวรรณคดีไทย และพุทธศาสนาดังตัวอย่างข้างต้น แสดงให้เห็นความพยายามของปัญญาชนราชสำนักที่จะรวบรวมและสร้างชุดคำอธิบาย เกี่ยวกับอารยธรรมไทยในฐานความรู้ที่จำเป็นหรือความรู้ที่น่าสนใจ วิธ้อธิบายและวิเคราะห์ประเด็นต่าง ๆ ในสารคดีเหล่านี้มีลักษณะร่วมกันประการหนึ่งคือ มีลักษณะทางวรรณศิลป์หรือคุณค่าในฐาน



สารคดี” และแสดงให้เห็นมโนทัศน์เรื่อง “*ความคิดวิไลซ์*” ตามสถานภาพของผู้ประพันธ์<sup>๕</sup>

## มโนทัศน์เรื่อง “*ความเจริญทางวัฒนธรรมพุทธศาสนา*” ในสารคดีวิชาการ

ความรู้ทางพระพุทธศาสนาในยุคจารีตมีพัฒนาการจากพระไตรปิฎก และการแปลหรือถ่ายทอด เผยแพร่ผ่านจิตรกรรมฝาผนัง และจารึกอันเป็นวิธีการให้ความรู้แบบโบราณ ดังเช่นการสังคายนาพระไตรปิฎกในสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก การจารึกตำนานทางพุทธศาสนา และพุทธประวัติจากพงศาวดารสังกาทวีป ณ วัดพระเชตุพนฯ สมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว สิ่งเหล่านี้เป็นหลักฐานว่าวัฒนธรรมพุทธศาสนาในกรุงเทพฯ มีราชสำนักเป็นฝ่ายสนับสนุนและวางรากฐานไว้นับแต่สร้างกรุงรัตนโกสินทร์ เมื่อพิจารณาเฉพาะมโนทัศน์เรื่อง “*ความเจริญทางวัฒนธรรมพุทธศาสนา*” ที่ปรากฏในสารคดีวิชาการเหล่านี้พบว่า สารคดีวิชาการกลุ่มนี้ผลิตขึ้นต่อเนื่องตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ ๔ เป็นต้นมาในรูปแบบบทความตีพิมพ์ผ่านสื่อสิ่งพิมพ์ ความรู้เกี่ยวกับพุทธศาสนาของไทยปรากฏในรูปแบบงานเขียนร้อยแก้วที่แสดงกระบวนการแสวงหาคำตอบด้วยการสำรวจหลักฐานทางโบราณคดี การวิเคราะห์วิจารณ์ และอธิบายแตกต่างกันไปตามความสนใจและความเชี่ยวชาญของกษัตริย์และเจ้านายในราชสำนัก จากการสำรวจในเบื้องต้นพบว่า สารคดีกลุ่มนี้เป็นกลุ่มความรู้หลักกลุ่มหนึ่งที่มีพัฒนาการอย่างต่อเนื่อง และสะท้อนกรอบคิดของปัญญาชนราชสำนักที่มีต่อการเผยแพร่วรรณคดีดังกล่าว แม้ว่าลักษณะเนื้อหาเกี่ยวกับวัฒนธรรมพุทธศาสนามีหลากหลาย แต่ภาพรวมของเนื้อหาที่สะท้อนว่า ปัญญาชนราชสำนักเล็งเห็นว่าความรู้กลุ่มนี้มีความสำคัญหลายประการ ดังนี้

<sup>๕</sup> สรตี ใจสะอาด, *จดหมายเหตุรายวัน พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว: ตันเค้าการเขียนสารคดีท่องเที่ยวยุคแรกของไทย* (วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต ภาควิชาภาษาไทย คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๔).

<sup>๖</sup> มีงานวิจัยที่สะท้อนมุมมองอย่างหลากหลายต่อกลุ่มข้อมูลนี้ ดังเช่น งานวิจัยที่สะท้อนมุมมองของ “ราชสำนักสยาม” ต่อ “คนอื่น” ในลักษณะที่แสดงให้เห็นว่า ราชสำนักหรือส่วนกลางคือกรุงเทพฯ นั้น มีความคิดวิไลซ์กว่า “คนป่า” หรือมองว่า “คนชนบท” เป็นส่วนหนึ่งของสังคมไทยที่ยอมรับอำนาจจากศูนย์กลาง โปรดอ่านเพิ่มเติม ธงชัย วินิจจะกูล, *ภาวะอย่างไรหนอที่เรียกว่าคิดวิไลซ์ เมื่อชนชั้นนำสยามสมัยรัชกาลที่ ๕ แสวงหาสถานะของตนเองผ่านการเดินทางและพิพ้อภักดิ์ทั้งในและนอกประเทศ*, รัฐศาสตร์สาร, ปีที่ ๒๔, ฉบับที่ ๒ (๒๕๕๖): ๑-๖๖.

การแสดงให้ประจักษ์ว่าชาติไทยมีความเจริญทางวัฒนธรรมพุทธศาสนา เป็นสิ่งจำเป็น สอดคล้องกับความเปลี่ยนแปลงทางสังคม ตัวอย่างแรกคือการนำ พุทธศาสนาไปใช้ต่อรองอำนาจของศาสนาและวัฒนธรรมตะวันตกที่หลังไหลเข้ามา ในสมัยนั้น ดังเช่น “หนังสือแสดงกิจจานุกิจ: ชาวพุทธสมัยใหม่” ของเจ้าพระยาทิพากรวงศ์ ที่สนับสนุนความคิดและอำนาจของราชสำนักที่ว่า พุทธศาสนามีความเป็นวิทยาศาสตร์ สอดคล้องกับความรู้สมัยใหม่ของตะวันตกมากกว่าศาสนาคริสต์ที่เผยแพร่ผ่าน มิชชันนารี<sup>๑๐</sup>

ตัวอย่างที่สอง กลุ่มสารคดีที่แสดงคำอธิบายจากคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนา ในทางหนึ่งแสดงให้เห็นความเชี่ยวชาญเฉพาะของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า- เจ้าอยู่หัว อีกทางหนึ่งแสดงให้เห็นการจัดการชุดความรู้ทางพระพุทธศาสนา เพื่อเผยแพร่ผ่านสื่อสิ่งพิมพ์สู่สาธารณะในฐานะความรู้ที่จำเป็นสำหรับชาวไทย ยกตัวอย่าง เช่น คำแปลมโนษยธรรมสี่ประการ จิตตะลักขโณบาย ตำนานพระสาयน์วัดสระปทุม ธรรมวิธีนัมัสการ เป็นต้น

ตัวอย่างที่สาม กลุ่มสารคดีที่มุ่งอธิบายประวัติความเป็นมาและความสำคัญของ พระพุทธรูปทั้งด้านคุณค่า และในฐานะที่เป็นสิ่งสะท้อนความสืบเนื่องของ อารยธรรมไทย และความเป็นศูนย์กลางอาณาจักรไทยของกรุงเทพฯ ปรากฏเด่น เช่น สมัยรัชกาลที่ ๕ ดังเช่น ตำนานพระแก้วมรกตของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และตำนานพระพุทธรูปสำคัญ และเรื่องพระพุทธรูปต่างๆ ณ วัดเบญจมบพิตรดุสิตวนารามของสมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ หรือกลุ่ม บันทึกรการเดินทางที่เล่าเรื่อง “วัดและศาสนา” ในหัวเมืองต่างๆ ของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าฯ ก็ล้วนแสดงให้เห็นสถานภาพความเป็น “เมืองพุทธ” แม้ในพื้นที่ ห่างไกลจากกรุงเทพฯ<sup>๑๑</sup> เป็นต้น

---

<sup>๑๐</sup> โปรดอ่าน วสุรัตน์ ว่องไวกลยุท, การเกิดวาทกรรมแรกเริ่มว่าด้วยพุทธศาสนาเป็น วิทยาศาสตร์ในไทย (วารสารชุมนุมประวัติศาสตร์), ฉบับที่ ๔, (๒๕๕๕) หน้า ๘๑-๘๒.

<sup>๑๑</sup> โปรดอ่าน บุนนาค พยัคฆเดช, พระบรมราชาธิบายของรัชกาลที่ ๕ (พระนคร: คลังวิทยา, ๒๕๐๕).

ตัวอย่างที่สี่ กลุ่มสารคดีที่มุ่งอธิบายปัญหาทางธรรม จริยธรรม และสอนหลักธรรมอันสะท้อนให้เห็นว่าพระพุทธศาสนาเป็นเครื่องมือแก้ไขปัญหาชีวิต และปัญหาสมัยใหม่ของสังคมได้ ดังเช่นพระนิพนธ์ของหม่อมเจ้าหญิงพูนพิศมัย เรื่องสาสนคุณหนังสือสอนพระพุทธศาสนาแก่เยาวชน ตอบปัญหาธรรม ความเชื่อถือศาสนา และจริยธรรมฯ เป็นต้น

สารคดีเกี่ยวกับวัฒนธรรมพุทธศาสนาส่วนหนึ่ง สะท้อนว่าปัญญาชนราชสำนักเผยแพร่ความรู้ทางวัฒนธรรมพระพุทธศาสนาตามกรอบคิดที่ว่า พระพุทธศาสนาเป็นเครื่องยืนยันถึง “ความเจริญ” ของชาติในมิติประวัติศาสตร์ ความมีระเบียบแบบแผนของจารีตประเพณีในราชสำนัก และความมั่นคงของราชสำนัก ยกตัวอย่างเช่น พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าฯ ทรงให้ความสำคัญแก่พระราชกรณียกิจทางพุทธศาสนาและการสร้างแบบแผนที่ต้องเกี่ยวกับประเพณีของไทยปรากฏในพระราชนิพนธ์พระราชพิธีสิบสองเดือน การจัดตั้งโบราณคดีสโมสรเพื่อสืบค้นเรื่องราวเกี่ยวกับ “ชาติสยาม” ที่เป็นชาติเก่าแก่กว่าหนึ่งพันปี และเมืองขึ้นต่างๆ ในขณะที่พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว “ทรงเน้นว่าวัฒนธรรมไทยนั้นมีความเป็น “ไทยแท้” คือมีลักษณะเฉพาะที่สืบทอดกันมาแต่โบราณแต่ “ความเป็นไทย” นี้มีแก่นแท้ที่เป็นสากล ไม่แตกต่างจากอารยธรรมที่เจริญแล้วในยุโรป โดยเฉพาะ “พระพุทธศาสนา” นั้นทรงแสดงให้เห็นว่าเป็นศาสนาที่เหนือกว่าศาสนาอื่นๆในโลก ทั้งในแง่หลักคำสอนเป็นที่เบ็นเหตุเป็นผล และในแง่พระชาติวิมุติขององค์พระศาสดา”<sup>๑๒</sup> ดังนี้ เป็นต้น

## มโนทัศน์เรื่อง “ความศิวิไลซ์” ในสารคดี “นำเที่ยวกรุงเทพฯทางโบราณคดี”

แนวคิดที่ว่าความเจริญทางวัฒนธรรม คือ ความศิวิไลซ์ของชาติ เป็นมโนทัศน์สำคัญที่สืบทอดผ่านสารคดีวิชาการของปัญญาชนราชสำนักดังยกตัวอย่างแล้วข้างต้น จึงอาจนับว่าเป็น “แนวคิดแบบจารีต” ที่มีผลต่อการสร้างสรรค์สารคดีวิชาการในยุคที่สืบต่อกันโดยเฉพาะอย่างยิ่งสารคดีวิชาการที่มีเนื้อหาเกี่ยวข้องกับโบราณคดี

---

<sup>๑๒</sup> สายชล สัตยานุรักษ์, การสร้าง “ความเป็นไทย” กระแสหลักและ “ความจริง” ที่ “ความเป็นไทย” สร้าง, (อัตสำเนา).

ยกตัวอย่างเช่น สารคดีที่แต่งขึ้นร่วมสมัยกับ “นำเที่ยวกรุงเทพฯ ทางโบราณคดี” สะท้อนว่าปัญญาชนราชสำนักยังคงให้ความสำคัญกับการศึกษาหลักฐานทางโบราณคดีของวัดหลวงอย่างวัดพระเชตุพนฯ ปรากฏในความเรียงเบ็ดเตล็ดที่อาจจัดเป็นสารคดีวิชาการ และผลิตขึ้นในสมัยเดียวกับ “นำเที่ยวกรุงเทพฯ ทางโบราณคดี” ได้แก่เรื่อง “วัดพระเชตุพนในรัชกาลที่ ๒” พระนิพนธ์ของพระวรวงศ์เธอ กรมหมื่นพิทยลาภพฤฒิยากร จัดพิมพ์เผยแพร่เมื่อปี พ.ศ.๒๔๙๗ ที่ทรงนิพนธ์ขึ้นเพื่อให้ “นักศึกษาทางประวัติศาสตร์โบราณคดีได้ทราบถึงความเป็นไปของวัดพระเชตุพนในสมัยรัชกาลที่ ๒ ก่อนปฏิสังขรณ์ครั้งใหญ่ในรัชกาลที่ ๓”<sup>๑๓</sup> พระนิพนธ์เรื่องนี้ได้แปลและอธิบายขยายความบันทึกของนายจอห์น ครอว์ฟอร์ด ที่เล่าเรื่องวัดพระเชตุพนฯ เมื่อครั้งเดินทางมากรุงเทพฯ ในปี พ.ศ. ๒๓๖๔ การคัดเลือกบันทึกการเดินทางตามทัศนะของชาวต่างชาติเรื่องนี้แม้ไม่ได้ต้องการให้เป็นคู่มือนำเที่ยวโดยตรงแต่ก็บ่งชี้ว่า วัดหลวงเป็นแหล่งศึกษาทางประวัติศาสตร์และโบราณคดีของไทยมาตั้งแต่ช่วงต้นก่อนปี พ.ศ. ๒๕๐๐

เมื่อพิจารณาสารคดีเรื่อง “นำเที่ยวกรุงเทพฯ ทางโบราณคดี” ในฐานะส่วนหนึ่งของสารคดีที่ให้ความรู้ทางวัฒนธรรมของพระองค์ พบว่า นอกจากอิทธิพลทางสังคมแล้ว ภูมิหลังของพระองค์ก็มีผลต่อการสืบทอดมโนทัศน์เรื่องวัฒนธรรมพระพุทธศาสนาเป็นเครื่องสะท้อนความเจริญของชาติเช่นกัน ตามพระประวัติหม่อมเจ้าหญิงพูนพิศมัยทรงดำเนินรอยตามพระราชบิดา สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพทั้งความสนใจประวัติศาสตร์และโบราณคดี ตลอดจนการเผยแพร่ความรู้ในสูสธารณชน จากการสำรวจสารคดีเรื่องอื่นๆ ของพระองค์พบว่า หลายครั้งที่ทรงแสดงทัศนะอย่างตรงไปตรงมาเพื่อเราให้ผู้อ่านเกิดความรู้สึกภูมิใจ รัก และหวงแหนสมบัติของชาติ รวมทั้งกระตุ้นให้คนไทยคิดสร้างสรรค์วัฒนธรรมไทยในทางองอกงามต่อไปด้วย ดังเมื่อครั้งทรงร่วมการประชุมโต๊ะกลมเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ พระองค์มีพระประสงค์ที่จะหาคำตอบว่า “วัฒนธรรมคืออะไรกันแน่?”<sup>๑๔</sup> ทรงไม่เห็นด้วยกับประเด็นที่ว่า “จะยกเลิกวัฒนธรรมต่างประเทศให้หมดแล้วรวมเป็นวัฒนธรรมอย่างเดียวกัน เรียกว่า สากล ตามคตินิยมพระศรีอารยย์ของ

<sup>๑๓</sup> กรมหมื่นพิทยลาภพฤฒิยากร, พระวรวงศ์เธอ, พระนิพนธ์บางเรื่อง พระวรวงศ์เธอ กรมหมื่นพิทยลาภพฤฒิยากร, หน้า ๑๒.

<sup>๑๔</sup> สารคดีนำรู้, หน้า ๗๑.

ฝ่ายแดง”<sup>๑๕</sup> แต่ทรงเห็นว่า ควรรักษาวัฒนธรรมของแต่ละชาติไว้ แลกเปลี่ยนกัน นอกจากนี้ยังทรงมีทัศนะเกี่ยวกับการรักษาวัฒนธรรมของชาติปรากฏในบทความสั้นๆ หลายเรื่อง ยกตัวอย่างเช่น “การพิธีใด ๆ ก็ดี ความเชื่อถืออันใดก็ดี ถ้าเราไม่ใส่ใจ จะรู้ว่าทำไมเขาจึงทำและเชื่อเช่นนั้น แล้วก็จะไม่ได้ความรู้อะไรขึ้นเลย(...) เราจึงต้องค้นหาเหตุผลให้ได้เสียก่อนที่จะตัดสินใจอะไรลงไป ถ้าเราไม่ขอบอะไรก็เลิกเสียหมด แล้วเราก็จะไม่มีอะไรเหลือเป็นของตนเองเลย และเราก็จะต้องกลายเป็นชาติที่ไม่มีสมบัติอะไรติดตัวเลยยิ่งกว่าชาติอื่นๆ ที่เพิ่งเริ่มเกิดใหม่เสียอีก”<sup>๑๖</sup> เป็นที่น่าสังเกตว่า คุณค่าของวัดในฐานะศูนย์รวมอารยธรรมพุทธศาสนาของชาติไทยเป็นประเด็นที่ทรงกล่าวไว้ในสารคดีหลายเรื่อง ยกตัวอย่างเช่น “ชาติไทยนี้ได้เจริญรุ่งเรืองมาแล้วอย่างใหญ่หลวง...เรามีศาสนาที่วิเศษ เรามีพงศาวดารว่า เราเลี้ยงตัวเรารอดมาได้ ด้วยดีไม่มีอะไรจะควรอาย เรามีเหตุผลในขนบธรรมเนียมของเรา เราแก้ไขให้เหมาะสมแก่ยุคแก่สมัยของเราเอง โดยไม่ต้องเอาอย่างใคร และไม่เสียหลักของไทย”<sup>๑๗</sup> และอีกตัวอย่างหนึ่ง ดังกล่าวว่า

ความเจริญนั้นถ้าไม่ได้เห็นมาจากที่อื่นก่อน ความคิดก็ไม่ค่อยจะเกิดขึ้นได้รวดเร็ว ประเทศอียิปต์ก็ได้อารยธรรมมาจากบาบิโลน ยุโรปก็ได้มาจากโรม ๆ ก็ได้มาจากกรีก เราได้จากจีนและอินเดียเช่นเดียวกัน แต่ทุกเมืองทุกแห่งก็ต่างมีแบบแผนของตัวเองเกิดขึ้นความคิดของตนเองจะพิสูจน์ว่าในเมืองจีนก็ดี เมืองอินเดียก็ดี ไม่มีวัดเหมือนในเมืองไทยสักแห่งเดียว ขนบธรรมเนียมวิชาช่างที่สุดจนศาสนาซึ่งเป็นรากฐานของวัฒนธรรมเพราะหนังสือที่เก่าที่สุดก็เขียนไว้ในเรื่องศาสนา วัตถุอารามก็สร้างขึ้นบูชาดวงสวรรค์เป็นเดิม กิริยามารยาทไหว้กราบก็เริ่มมาจากศาสนา ในที่สุดการเป็นมนุษย์อยู่นี้ ก็เพราะมีศาสนาทำให้เรามีจิตใจสูงกว่าสัตว์สามัญ<sup>๑๘</sup>

กรอบคิดดังกล่าวปรากฏสอดคล้องกับการนำเสนอเนื้อหาในหนังสือ “นำเที่ยวกรุงเทพฯ ทางโบราณคดี” ดังจะอธิบายในลำดับต่อไป

---

<sup>๑๕</sup> เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๑.

<sup>๑๖</sup> เรื่องเดียวกัน, หน้า ๖๕.

<sup>๑๗</sup> เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๐๗.

<sup>๑๘</sup> เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๑๓.

## เนื้อหาสำคัญในสารคดีท่องเที่ยวเรื่อง “เที่ยวกรุงเทพฯ ทางโบราณคดี”

เมื่อพิจารณาหนังสือ “นำเที่ยวกรุงเทพฯ ทางโบราณคดี” พบว่า หม่อมเจ้าหญิงพูนพิศมัยทรงชี้ให้มองอารยธรรมไทยตามทัศนคติของปัญญาชนราชสำนักยุคหลัง การเปลี่ยนแปลงการปกครอง ที่ยังคงสืบทอดจารีตทางความคิดของบูรพกษัตริย์เรื่อง “ความเจริญทางวัฒนธรรมพุทธศาสนา” สะท้อนความ “ศิวิไลซ์” ของชาติไทย สิ่งที่แตกต่างกันอยู่ที่การนำความคิดดังกล่าวมานำเสนอในบริบทใหม่ คือ บริบทการท่องเที่ยว

พระองค์ทรงเลือกแหล่งท่องเที่ยวที่แสดงอารยธรรมพุทธศาสนาของชาติไทยเป็นตัวแทน “ความศิวิไลซ์” ดังในเนื้อหาปรากฏว่า ความศิวิไลซ์ของกรุงเทพฯ อยู่ที่วัดหลวงและพระบรมมหาราชวัง รวมทั้งพิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ สถานที่ทั้งหมดนี้มีความสำคัญในฐานะศูนย์รวมสมบัติของชาติทั้งในมิติสัญลักษณ์ และหลักฐานความงอกงามทางพุทธศิลป์ และวัฒนธรรมพุทธศาสนา วัดหลวงที่ทรงยกขึ้นมาเป็นแหล่งท่องเที่ยว มีจำนวน ๘ วัด ประกอบด้วยวัดพระศรีรัตนศาสดาราม (วัดพระแก้ว), วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม, วัดอรุณราชวราราม, วัดสุทัศน์เทพวราราม, วัดบวรนิเวศวิหาร, วัดราชบพิธสถิตมหาสีมาราม, วัดเบญจมบพิตรดุสิตวนาราม และวัดยานนาวา วิธีที่ทรงแนะนำสถานที่เหล่านี้แสดงให้เห็นว่า แม้ยุคแรกของการท่องเที่ยวกรุงเทพฯ จะมีจุดขายที่ “วัดและวัง” ในเกาะรัตนโกสินทร์<sup>๑๔</sup> แต่จากการนำเสนอแหล่งท่องเที่ยวในหนังสือ “นำเที่ยวกรุงเทพฯ ทางโบราณคดี” แสดงให้เห็นว่า ก่อนหน้านั้นความงามของวัดไม่ได้มีจุดเด่นอยู่ที่ “แสงสะท้อนสีทองและกระจกสี” อันเป็นสิ่งแรกที่สามารรถสร้างความประทับใจให้ผู้เยี่ยมชม และมีปรากฏในบันทึกการเดินทางของชาวตะวันตกและตะวันออกหลายเล่มด้วยกัน<sup>๑๕</sup> นั่นเพราะในช่วงเวลานั้น วัดวาอารามต่างๆ ในเกาะรัตนโกสินทร์ยังไม่ได้รับการบูรณปฏิสังขรณ์ พระองค์ทรงนำเสนอตามมุมมองของนักโบราณคดีเป็นหลัก หรือหากนำเสนอเรื่องเกี่ยวกับวัด ก็ไม่ได้มีแนวคิด

<sup>๑๔</sup> สามารถอ่านเพิ่มเติมจากนิตยสาร **Holiday Time in Thailand** ผลิตโดยการท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย ตั้งแต่ปี ค.ศ. ๑๙๖๐ เป็นต้นมา.

<sup>๑๕</sup> ยกตัวอย่างเช่นบันทึกการเดินทางของ Anna Leonowens เรื่อง **The English Governess at the Siamese Court, Siam on the Meunam from the Gulf to Ayuthia** ของ Maxwell Sommerville, **A Journalist in Siam** ของ Andrew A. Freeman เป็นต้น

ขายทัศนียภาพของแม่น้ำเจ้าพระยาและวัดคู่กันไป จะเริ่มมีบ้างตรงที่ทรงกล่าวแนะว่า “พระปรางค์เป็นที่ขึ้นไปดูวิวบางกอกได้”<sup>๒๑</sup> อีกทั้งยังไม่ได้กล่าวถึงวัดอื่นที่มีความสำคัญ และมีอัตลักษณ์เด่นด้านภูมิทัศน์ ดังเช่น ภูเขาทองวัดสระเกศและโลหะปราสาทวัดราชินีตดา

ภาพรวมของแหล่งท่องเที่ยวภายในวัด ณ ช่วงเวลานั้นยังมีไม่มากนัก และไม่ได้พัฒนาให้เป็นแหล่งท่องเที่ยว ดังเช่น วัดพระเชตุพนฯ ที่ทรงนำเสนอว่า มีจารึกตำราหลวงต่าง ๆ เพื่อให้ราษฎรสมัยก่อนได้เล่าเรียนและรักษาตัวต่อไป แสดงว่าสมัยนั้นยังไม่ได้พัฒนาให้เป็นโรงเรียนสอนนวดแผนไทย ยังไม่ได้บูรณปฏิสังขรณ์สวนหิน รวมทั้งพระนอนขนาดใหญ่ ทั้งนี้อาจเป็นด้วยทัศนะส่วนพระองค์ที่ทรงเล็งกษุประเดินตามความสนใจ ตัวอย่างต่อไปคือ วัดอรุณฯ มีสิ่งที่น่าสนใจ ได้แก่ พระประธานที่พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยทรงปั้นหุ่นพระพักตร์ พระพุทธรูปทรงเครื่องเท่าพระองค์พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ ๒ โบสถ์คู่หน้าพระปรางค์ ๒ หลัง มีไว้เพื่อประดิษฐานพระแก้วมรกตแต่แรกมาจากเวียงจันทน์ และที่เสด็จเข้ากรรมฐานของพระเจ้ากรุงธนบุรี พระปรางค์ รูปปั้นนายนกและนายเรือหน้าประตูทางเข้าพระอุโบสถ ผู้เฝ้าตนถวายพระศาสนาครั้งรัชกาลที่ ๑ และ ๒ จุดสนใจเหล่านี้ต่างไปจากยุคการท่องเที่ยวที่มุ่งนำเสนอความงดงามของลายกระเบื้องพระปรางค์ ทัศนียภาพของพระปรางค์และแม่น้ำเจ้าพระยา รวมทั้งรูปปั้นยักษ์คู่ วัดราชบพิศฯ เป็นวัดที่พระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ ๕ สร้างขึ้นเพื่อเก็บรวบรวมพระบรมอัฐิเจ้านายก่อนที่จะมีการแยกไปเก็บไว้ตามวัดหลวงอื่นๆ ในขณะที่ยุคการท่องเที่ยวกรุงเทพฯ จะดึงความงามของลายกระเบื้องประดับพระอุโบสถเป็นจุดขายสำคัญ ตัวอย่างสุดท้าย คือ วัดเบญจมบพิตรฯ วัดประจำรัชกาลที่ ๕ มีสิ่งที่ควรดู คือ พระอุโบสถ พระพุทธรูปริมพระระเบียง และพระตำหนักหมู่สถานที่ทรงเคยผนวช ในหนังสือไม่ได้เน้นประเด็นเรื่องสถาปัตยกรรมที่เป็นต้นแบบการผสมผสานศิลปะไทยและคลาสสิกตะวันตก หรือรายละเอียดด้านพุทธศิลป์ของพระพุทธรูปองค์เด่นๆ ซึ่งเป็นจุดเน้นที่ต่างจากการนำเสนอในหนังสือท่องเที่ยวยุคหลัง<sup>๒๒</sup>

<sup>๒๑</sup> “นำเที่ยวกรุงเทพฯทางโบราณคดี”, หน้า ๒๕.

<sup>๒๒</sup> สามารถหาอ่านเพิ่มเติมจากนิตยสารท่องเที่ยวเก่าแก่ของไทยที่ผลิตอย่างต่อเนื่อง ได้แก่ **Holiday Times in Thailand** และ **Sawasdee** ผลิตโดยการท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย และบริษัทการบินไทย จำกัด (มหาชน) ตามลำดับ.

ในขณะที่วัดพระแก้วและพระบรมมหาราชวัง วัดสุทัศน์ฯ และพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติพระนคร มีรายละเอียดจุดเด่นหลากหลายคล้ายคลึงกับที่ปรากฏในหนังสือ นำเที่ยวของรัฐในยุคต่อมา รายละเอียดโดยสังเขปมีดังนี้ วัดพระแก้วมีความสำคัญในฐานะที่ประดิษฐานพระพุทธรูปปฏิมากรแก้วมรกต และเป็นที่ประกอบพระราชพิธีสำคัญของชาติ สิ่งที่โดดเด่นควรค่าแก่การดูเป็นพิเศษ ได้แก่ พระอุโบสถเพราะมีลายจิตรกรรมเรื่องมารวิชัย และพระพุทธรูปทรงเครื่อง พระมณฑปเก็บพระไตรปิฎก ปราสาทพระเทพบิดรเป็นสถานที่ประดิษฐานพระบรมรูปพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทั้ง ๕ พระองค์ พระเจดีย์หน้าและหลังปราสาทพระเทพบิดร นครวัดจำลองที่รัชกาลที่ ๔ ทรงโปรดให้จำลองถวายเก็บไว้ รูปปั้นช้างเผือกประจำรัชกาล ศาลายารอบพระอุโบสถ หอราชกรมานุสรณ์และพงษานุสรณ์ข้างหลังพระอุโบสถสร้างเพื่อเก็บพระพุทธรูปอุทิศถวายพระเจ้าแผ่นดินสมัยอยุธยาและจิตรกรรมแบบใหม่ของขรัวอินโข่ง รูปปั้นยักษ์และสัตว์ที่สร้างขึ้นเพื่อเป็นผู้เฝ้ารักษาสถานที่โดยเฉพาะสิ่งคู่ที่รัชกาลที่ ๑ นำมาจากเขมร หอพระนากหลังพระมณฑปที่เก็บพระอัฐิเจ้านายราชวงศ์จักรี พระวิหารยอดสถานที่เก็บพระพุทธรูปพระเทพบิดรสมัยอยุธยา หอมณฑิยธรรมที่วังหน้าสมัยรัชกาลที่ ๑ ทรงสร้างเก็บหนังสือและพระภุชाल้ำค่า หอระฆัง หอพระคันธารราษฎร์ เก็บ “พระเรียกฝน” พระระเบียงมีรูปเขียนรามเกียรติ์ และพระปราสาทแปดองค์ ในพื้นที่เชื่อมต่อกันนี้มีพระบรมมหาราชวัง พระองค์ทรงอธิบายความสำคัญของพระที่นั่งต่างๆ ได้แก่ พระที่นั่งดุสิตมหาปราสาท พระที่นั่งอัมรินทรวินิจฉัย พระที่นั่งไพศาลทักษิณ หอพระสุรालย์ หอพระธาตุมณฑิยธรรม พระที่นั่งจักรพรรดิพิมาน และพระที่นั่งจักรีมหาปราสาท วัดสุทัศน์ฯ มีความสำคัญในฐานะสถานที่ประดิษฐานพระศรีศากยมุนี จากวัดมหาธาตุสุโขทัย มีประตูประวิหารบานกลางสลักด้วยฝัพระหัตถ์รัชกาลที่ ๒ วัดบวรนิเวศวิหารเป็นวัดที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ ๔ เคยเป็นสมภารครองวัด และพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ ๖ และรัชกาลที่ ๗ เคยศึกษาพระธรรมวินัย ภายในวัดมีสิ่งที่น่าดู คือ พระพุทธชินสีห์ของเก่าสมัยรัชกาลที่ ๕ ของกรุงสุโขทัย พระรูปสมเด็จพระสังฆราช ๒ พระองค์ จิตรกรรมฝีมือขรัวอินโข่ง พระตำหนักปั้นหย่าที่ประทับของรัชกาลที่ ๔ ตัวอย่างสุดท้าย คือ พิพิธภัณฑสถาน มีความสำคัญในฐานะเป็นสถานที่รวบรวมมรดกทางวัฒนธรรมของชาติ ภายในประกอบด้วยหอพระสมุทวชิรญาณเป็นที่เก็บหนังสือลายมือ ตู้ทอง และหลักศิลาจารึก พระที่นั่งพุทไธสวรรย์เป็นที่ประดิษฐาน



พระพุทธสิหิงค์ และพระที่นั่งอิศราวินิจฉัยเป็นที่รวมเครื่องสัมฤทธิ์สมัยต่าง ๆ ในภูมิภาค สยามประเทศ

อัตลักษณ์ของเกาะรัตนโกสินทร์ยุคก่อนการท่องเที่ยวกรุงเทพฯ ตามที่ปรากฏ ในงานเขียนชิ้นนี้จึง แสดงความสำคัญของวัดและวังในฐานะโบราณสถาน และ พุทธศิลป์บางส่วนในแง่ประวัติการสร้างที่สะท้อนสถานภาพ “เมืองพุทธ” ของกรุงเทพฯ

### **มโนทัศน์เรื่อง “ความศิวิไลซ์” ที่สะท้อนผ่านการนำเสนอ “อัตลักษณ์ของ วัดและวัง”**

“อัตลักษณ์ของวัดและวัง” ในบทความนี้หมายถึง ลักษณะทางสถาปัตยกรรม พุทธศิลป์ และของสะสมภายในพิพิธภัณฑ์ที่ผู้เขียนอธิบายในฐานะหลักฐานทาง โบราณคดี สะท้อนให้เห็นความเจริญของวัฒนธรรมพุทธศาสนาของชาติไทยที่มี กรุงเทพฯ เป็นศูนย์กลาง

เมื่อพิจารณาอัตลักษณ์ของวัดและวัง ที่หม่อมเจ้าหญิงพูนพิศมัยทรงนำเสนอ พบว่า “สิ่งที่น่าดู” และ “สิ่งที่ควรดู” ตามทัศนะของพระองค์สะท้อนมโนทัศน์เรื่อง ความศิวิไลซ์ของชาติ ท่านทรงชูประเด็นอัตลักษณ์ทางโบราณคดีของวัดหลวง หรือ อีกนัยหนึ่งคือ “ความเป็นไทย” ที่สังเคราะห์จากอัตลักษณ์ทางสถาปัตยกรรมและ พุทธศิลป์ในสถานที่ท่องเที่ยว พร้อมทั้งมีวิธีอธิบายอย่างเป็นเหตุเป็นผล ทั้งนี้สามารถ สรุปลักษณะวัฒนธรรมพุทธศาสนาของไทยในฐานะภาพสะท้อนความ “ศิวิไลซ์” ของประเทศ ซึ่งมีลักษณะสอดคล้องกับอารยธรรมของประเทศที่เจริญแล้วทั้งหลาย ในโลกในแง่ของการสืบทอด และสร้างสรรค์วัฒนธรรมผ่านยุคต่างๆ ที่แม้จะมีความ- เปลี่ยนแปลงทางโครงสร้างสังคมแต่ก็ยังรักษา “หัวใจ” ของความเป็นชาตินั้นๆ ไว้ได้ ประการแรก มี “รากทางวัฒนธรรม” อันเกิดจากการสืบทอดคตินิยมทางศาสนา ปรากฏรูปเป็นวัด พุทธประเพณี และพุทธวิถีของคนในสังคม ประการที่สอง มี “การ- สร้างสรรค์วัฒนธรรม” ให้เกิดลักษณะวิวัฒนาการขึ้นด้วยสติปัญญาและความศรัทธาของ คนในชาติ

ลักษณะการนำเสนอความสำคัญของแหล่งท่องเที่ยวดังกล่าว แสดงความคิด สืบเนื่องจากปัญญาชนยุคก่อนหน้าที่มีทัศนะว่า ความศิวิไลซ์ของชาติพิจารณาได้จาก

ความเจริญของวัฒนธรรมพุทธศาสนา และพระอัจฉริยภาพของพระมหากษัตริย์ในฐานะผู้นำทางวัฒนธรรม ดังปรากฏในหนังสือ “นำเที่ยวกรุงเทพ ทางโบราณคดี” ที่มุ่งเสนอพระราชประวัติของพระมหากษัตริย์ราชวงศ์จักรี และเจ้านายองค์สำคัญ ในฐานะผู้นำการสร้างราชธานี

### มรดกทางวัฒนธรรมไทย ๓ ยุค: สุโขทัย อโยธยา และรัตนโกสินทร์

ความสืบเนื่องของอารยธรรมพุทธศาสนาของชาติไทยจากยุคสุโขทัย อโยธยา มาสู่รัตนโกสินทร์ปรากฏผ่านคำอธิบายประวัติและความสำคัญของวัดหลวง และพระบรมมหาราชวัง ในฐานะหลักฐานทางโบราณคดีที่สะท้อนประวัติศาสตร์การสร้างกรุงรัตนโกสินทร์ให้เป็นศูนย์กลางของวัฒนธรรมพุทธศาสนาในยุครัตนโกสินทร์ ดังความสรุปต่อไปนี้

หม่อมเจ้าหญิงพูนพิศมัยทรงอธิบายเหตุแห่งการสร้างกรุงรัตนโกสินทร์ว่าเป็นเพราะลักษณะภูมิศาสตร์ของกรุงธนบุรีไม่เหมาะสำหรับการศึกที่ยังคงมีอยู่ตลอดในระยะแรก พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ ๑ จึงทรงย้ายราชธานีมาฝั่งตะวันออก แล้วทรงสร้างวัดและวังหลวงตามแบบกรุงศรีอยุธยา ประเด็นต่อมาคือ การรวบรวมพระพุทธรูปสำคัญสมัยต่างๆ ซึ่งแสดงความสืบเนื่องของอารยธรรมไทย รวมถึงความรุ่งเรืองในอดีตของอาณาจักรพุทธบริเวณพื้นที่ประเทศไทย ยกตัวอย่างเช่น พระพุทธรูปสำคัญสมัยสุโขทัย อันได้แก่ “พระศรีศากยมุนี” ที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ ๑ ทรงโปรดให้อัญเชิญมาจากพระวิหารหลวงวัดมหาธาตุกรุงสุโขทัย “เพราะทางเมืองเหนือถูกทิ้งร้างด้วยการสงคราม พระพุทธรูป เทวรูป และสถานที่ต่างๆ ทชุดโถมหักพังไปด้วยไม่มีใครรักษาได้ ถึงสมัยตั้งกรุงเทพฯ แล้วจึงโปรดให้เก็บสิ่งของที่กระจัดกระจายมารักษาไว้ในพระนคร”<sup>๒๓</sup> นอกจากนี้แล้วยังทรงนำเสนอว่า กษัตริย์กรุงรัตนโกสินทร์ได้สร้างนวลัทธิทางสถาปัตยกรรม และพุทธศิลป์ขึ้นเอกด้วย ดังปรากฏในเรื่องการสร้างจิตรกรรมฝาผนังแสดงภาพรามเกียรติ์ ณ อุโบสถวัดพระแก้ว ความว่า “พระระเบียงเป็นที่สำหรับคนพักในวันพระอุโบสถ หรือ วันที่มีการงานจึงมีรูปเขียน (เรื่องรามเกียรติ์) ไว้ให้ดูอย่าง Gallery”<sup>๒๔</sup> และ

<sup>๒๓</sup> “นำเที่ยวกรุงเทพทางโบราณคดี”, หน้า ๒๖.

<sup>๒๔</sup> เรื่องเดียวกัน, หน้า ๙.

การสร้างวัดใหม่แทนวัดร้างที่มีแต่เดิม ดังเช่น วัดเบญจมบพิตรที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ ๕ ทรงโปรดให้สร้างขึ้นแทนที่วัดร้างเพื่อขยายเมือง รวมทั้งโปรดให้นายช่างปั้นจำลองพระพุทธรชินราช พระพุทธรูปที่นับถือกันมาครั้งกรุงสุโขทัย เป็นพระประธานและหลักเมืองใหม่ในครั้งนั้นด้วย การเล่าประวัติยังแสดงให้เห็นว่าสถาปัตยกรรมชั้นเอกในวัดเบญจมบพิตรที่โดดเด่นคือ “พระอุโบสถและพระระเบียงสำหรับตั้งพระพุทธรูปต่างๆ ที่สรรเสริญว่างาม สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรสเป็นผู้หาถวาย”<sup>๒๕</sup> ประเด็นต่อมา คือการสืบสานพันธกิจ “สร้างบ้านแปงเมือง” อย่างต่อเนื่อง ดังปรากฏในประวัติวัดอรุณราชวรารามที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ ๓ ทรงสร้างต่อจากรัชกาลที่ ๒ เพื่อ “เป็นที่เชิดชูแก่พระนคร”<sup>๒๖</sup> ลำดับต่อไปคือการคัดเลือกศิลปะที่สวยงามจากต่างประเทศอันนับเป็นส่วนหนึ่งของการ “สร้างเมือง” ดังปรากฏเป็นวิถิบูบติของประเทศผู้ชนะสงคราม ที่จะเลือกรับหรือจำลองวัฒนธรรมและศิลปะจากเมืองอื่นมาผสมผสานเข้ากับวัฒนธรรมของตน ดังความตอนหนึ่งว่า “รูปสิ่งหูกุหน้าพระอุโบสถ (ยังมีรอยทองติดอยู่) เป็นคูที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ ๑ ทรงนำมาจากเมืองเขมรเมื่อเสด็จกลับเข้ามาทรงราชย์ คูอื่นโปรดให้จำลองตั้งให้ครบที่”<sup>๒๗</sup>

การสร้างเมืองกรุงเทพฯ ให้เป็นศูนย์กลางของอาณาจักรไทยสมัยรัตนโกสินทร์ ข้างต้นยังสะท้อนภาพลักษณ์ “กษัตริย์ศิลปิน” ดังปรากฏในคำอธิบายประวัติสถานที่ส่วนหนึ่ง ที่สะท้อนภาพลักษณ์ พระมหากษัตริย์ไทยผู้มีอัจฉริยภาพด้านงานช่าง รวมทั้งพระราชหัตถ์สนทนาว่าหน้าจึงสามารถสร้างสรรค์นวัตกรรมศิลป์ เพื่อเป็นแหล่งเรียนรู้ของคนไทยรุ่นหลัง ปรากฏในคำอธิบายต่อไปนี้ รัชกาลที่ ๒ ทรงแสดงฝีมือสร้างพุทธศิลป์ ณ วัดสุทัศน์เทพวราราม ความว่า “ทรงแกะสลักบานประตูพระวิหาร (บานกลาง) ด้วยพระองค์เอง”<sup>๒๘</sup> ตัวอย่างที่สอง ได้แก่ นครวัดจำลอง ณ วัดพระศรีรัตนศาสดาราม ความว่า “พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ ๔ โปรดให้จำลองมาถวายทอดพระเนตรแล้วโปรดให้ตั้งไว้บนลานพระมณฑปนั้น”<sup>๒๙</sup> และตัวอย่างสุดท้าย วัดยานนาวาเป็น

<sup>๒๕</sup> “นำเทียวกุรุงเพทฯทางโบราณคดี”, หน้า ๓๐.

<sup>๒๖</sup> เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๔.

<sup>๒๗</sup> เรื่องเดียวกัน, หน้า ๘.

<sup>๒๘</sup> เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๖.

<sup>๒๙</sup> เรื่องเดียวกัน, หน้า ๖.

วัดที่พระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ ๓ โปรดให้สร้างรูปสำเภาจีนแทนพระสถูปเจดีย์เพราะ “ต่อไปลูกหลานจะไม่ได้เห็นสำเภาเช่นนี้”<sup>๓๐</sup>

การสร้างสรรคัพุทธศิลป์ และสถาปัตยกรรมในอาณาบริเวณวัดหลวง พระราชวัง และวังเก่า แสดงวิถีปฏิบัติของชาวไทยพุทธที่พึงกระทำพุทธบูชาเพื่อสืบทอด พระศาสนา และแสดงความกตัญญูตเวทีต่อบุรพกษัตริย์ การสร้างพระพุทธรูป ถวายบุรพกษัตริย์ ปรากฏในคำอธิบายเรื่องวัดพระแก้ว ความตอนหนึ่งว่า “พระพุทธรูป ทรงเครื่องใหญ่ ๒ พระองค์นั้น พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ ๓ ทรงสร้าง อุทิศถวายพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ ๑ และที่ ๒ และถวายพระนามว่า พระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกย์ และพระพุทธเลิศหล้านภาลัย”<sup>๓๑</sup> อีกตัวอย่างหนึ่งคือ หอราชรถมานุสรณ์ และพวงมานุสรณ์ ๒ หลัง ข้างพระอุโบสถวัดพระแก้ว พระเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๔ ทรงสร้างสำหรับประดิษฐานพระพุทธรูป “อุทิศถวายเท่าจำนวนพระเจ้า- แผ่นดินในกรุงศรีอยุธยาหลัง ๑”<sup>๓๒</sup> การสร้างพุทธศิลป์ และแหล่งศึกษาเล่าเรียน ถวายอุทิศพระเจ้าแผ่นดินกรุงรัตนโกสินทร์ ดังเช่นทรงอธิบายไว้ว่า ขรัวอินโข่ง (พระภิกษุ) ผู้มีชื่อว่าคิดเขียนอย่างแบบฝรั่ง (คือมี perspective ไม่แบน ๆ อย่างไทย) เป็นผู้เขียนอีกหอ ๑ อุทิศถวายพระเจ้าแผ่นดินกรุงรัตนโกสินทร์<sup>๓๓</sup> และอีกตัวอย่างหนึ่ง คือเหตุแห่งการสร้างหอพระสมุทวชิรญาณ สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรส รับพระบรมราชโองการจากรัชกาลที่ ๕ จัดตั้งหอพระสมุทวชิรญาณเพื่อ “อุทิศถวาย พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ ๔ ตามพระนามเมื่อทรงพระผนวชเป็น พระภิกษุว่า “วชิรญาณ”<sup>๓๔</sup> ซึ่งในเวลานั้นยังเป็นส่วนหนึ่งของพิพิธภัณฑสถานบริเวณ วังหน้า

นอกจากวัดแล้วยังมีพระราชวัง ลักษณะเด่นของ “วังหน้า” มีความพิเศษ และโดดเด่นตรงที่เป็นศูนย์กลางของแหล่งความรู้ทางโบราณคดีในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ในหนังสือเล่มนี้ได้จำแนกประเภทของสะสมในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติตาม

<sup>๓๐</sup> เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๑.

<sup>๓๑</sup> “นำเที่ยวกรุงเทพฯทางโบราณคดี”, หน้า ๓.

<sup>๓๒</sup> เรื่องเดียวกัน, หน้า ๗.

<sup>๓๓</sup> เรื่องเดียวกัน, หน้า ๘.

<sup>๓๔</sup> เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๐.

ยุคสมัยต่างๆ ทั้งนี้เพื่ออธิบายให้ผู้อ่านเข้าใจว่ากรุงเทพฯ นั้นมีของเก่าล้ำค่าสะสมอยู่จำนวนมาก ดังทรงแบ่งยุคสมัยเครื่องสัมฤทธิ์ที่รวบรวมได้จาก “ภาคพื้นสยามประเทศ” ออกเป็น ๗ ยุค ได้แก่ ทวาราวดี ศรีวิชัย ลพบุรี เชียงแสน สุโขทัย ศรีอยุธยา และรัตนโกสินทร์ ทั้งนี้ทรงสรุปประวัติและหลักฐานทางโบราณคดีของแต่ละยุคไว้สั้นๆ เช่น สมัยทวาราวดีให้ดูหลักฐานจากพระปฐมเจดีย์ที่เริ่มสร้างเมื่อปี พ.ศ. ๕๐๐ หรือ B.C.43 สมัยศรีวิชัยมีเมือง Palembang เป็นศูนย์กลางและขยายอิทธิพลมาเมืองไชยา สมัยลพบุรีมีขอมเป็นใหญ่ สมัยเชียงแสนมีชาวล้านนาได้รับอิทธิพลจากอินเดียทางบก จนถึง “อาณาจักรไทย” เริ่มในสมัยสุโขทัย ท่านทรงอธิบายตามแนวคิดทางประวัติศาสตร์สมัยเก่าที่ว่า “เป็นสมัยที่ไทยลงมาตั้งตัวจากเหนือได้แล้ว พ.ศ.๑๘๐๐ A.D.1257”<sup>๑๕</sup> สมัยอยุธยา หรือ “กรุงเก่า” และสมัยรัตนโกสินทร์ นอกจากชุดเครื่องสัมฤทธิ์ดังกล่าวแล้ว ยังทรงอธิบายเพิ่มเติมอีกเล็กน้อยเรื่องของสะสมชุดอื่นๆ ในพระราชมณเฑียร ได้แก่ ห้องมหัศจรรย์ (เงินทองที่ขุดได้), เครื่องหิน, ห้องราชยาน, ห้องดนตรี, ห้องการเล่น, ห้องผ้า, ห้องถ้วยชาม, ห้องอาวุธ, ห้องเครื่องเรือนไทย และตัวอย่างของไทยต่างๆ

นอกจากประเด็นเรื่อง จาริตทางวัฒนธรรม และการสร้างสรรควัฒนธรรมแล้ว ทรงขยายภาพเปรียบเทียบระหว่างศิลปะไทยและศิลปะของชาติอื่น เพื่อชี้ให้เห็นความเป็นสากลของวัฒนธรรมพุทธศาสนา อันสะท้อนผ่านศิลปะภายในวัดและคติเรื่องการเผยแพร่ความรู้จากวัดสู่สังคม ดังพบว่า มีการเปรียบเทียบอัตลักษณ์ของพุทธศิลป์ของไทยกับต่างประเทศ ปรากฏหลายแห่ง ได้แก่ “รูปต่างๆ เช่น ยักษ์ และสัตว์ครึ่งคน (inhuman) ทำขึ้นเพื่อสมมติให้เป็นผู้เฝ้าสถานที่อันศักดิ์สิทธิ์ จะได้เป็นที่เกรงกลัวแก่คนอันธพาล เช่นเดียวกับ unicon ในอังกฤษ และมนุษย์สิงห์ในพม่า”<sup>๑๖</sup>, “จิตรกรรมฝาผนัง ณ พระระเบียงอุโบสถวัดพระแก้ว มีลักษณะเป็น Gallery แบบฝรั่ง”<sup>๑๗</sup> และ “ความก้าวหน้าของการจัดการศึกษาในวัดพระเชตุพน มีลักษณะเป็น “public school””<sup>๑๘</sup>

<sup>๑๕</sup> เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๓.

<sup>๑๖</sup> “นำเที่ยวกรุงเทพฯทางโบราณคดี”, หน้า ๕.

<sup>๑๗</sup> เรื่องเดียวกัน, หน้า ๙.

<sup>๑๘</sup> เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๕.

## “ภาพลักษณ์เมืองพุทธ” ที่สะท้อนผ่านตำนานและเกร็ดประวัติ

การเลือกเล่าประวัติและความสำคัญของวัด ดำเนินตามชุดความรู้ที่ปัญญาชนราชสำนักได้เคยเผยแพร่ ในหนังสือเล่มนี้กล่าวถึงพระราชประวัติของพระเจ้าตากสิน ตอนทรงนั่งกรรมฐานจนเสียพระจริต และมีหลักฐานพระแท่นอยู่ภายในวัดอรุณราชวราราม ตำนานพระพุทธรูปสำคัญของชาติไทย ได้แก่ พระแก้วมรกต และพระพุทธรูปสิหิงค์ รวมถึงเรื่องเล่าเกี่ยวกับความศรัทธาของชาวพุทธในชุมชนเก่าของกรุงเทพฯ จากประเภทของเกร็ดตำนานและเรื่องเล่าข้างต้น มีประเด็นที่เกี่ยวข้องกับภาพลักษณ์ “เมืองพุทธ” อันสะท้อนความเจริญของอารยธรรมพุทธศาสนา ประกอบด้วย ส่วนแรก ตำนานพระแก้วมรกตและพระพุทธรูปสิหิงค์ และส่วนที่สอง เรื่องเล่าเกี่ยวกับ “นายนก และนายเรือ” เมื่อพิจารณาตำนาน และเกร็ดประวัติเหล่านี้ในฐานะความรู้แทรกเพื่อขยายให้เข้าใจประวัติความเป็นมาของวัดและวัง วิธีที่ท่านทรงเลือกใช้ดังกล่าว มีส่วนเสริมให้เข้าใจในทัศนคติเรื่องความศรัทธาตามจารีตได้อีกทางหนึ่ง ดังนี้

“**ตำนานพระแก้วมรกต**” เนื้อหาที่ทรงสรุปมานั้น สอดคล้องกับเรื่อง “ตำนานพระแก้วมรกต” พระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ ๔, รัชกาลที่ ๕<sup>๙๔</sup> และพระนิพนธ์เรื่อง “ตำนานพระพุทธรูปสำคัญ” ของสมเด็จพระยาตำราภานุภาพ<sup>๙๕</sup> หม่อมเจ้าหญิงพูนพิสมัย ได้ทรงแทรกตำนานที่ผู้อ่านชาวไทยคุ้นเคยกันดีเพื่อแสดงให้เห็นลักษณะเฉพาะของวัฒนธรรมพุทธศาสนาในประเทศไทย ในฐานะส่วนหนึ่งของสายธารอารยธรรมพุทธศาสนาแบบเถรวาทในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ เนื้อหาที่พระองค์ทรงสรุปมานั้น ในแง่หนึ่งเป็นการให้ความรู้ทางประวัติศาสตร์ความสัมพันธ์ระหว่างอาณาจักรพุทธยุคก่อนการสถาปนาอาณาจักรสยาม เรื่อยมาจนสมัยรัตนโกสินทร์ บทบาทพระมหากษัตริย์และธรรมเนียมการประดิษฐานพระพุทธรูปศักดิ์สิทธิ์เพื่อเป็น “ใจเมือง” ความงามของพุทธศิลป์ การสร้างสรรค์สถาปัตยกรรมและหัตถศิลป์อันสืบเนื่องมา

---

<sup>๙๔</sup> โปรดอ่านเพิ่มเติมใน พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, **ตำนานพระแก้วมรกต** (การพิมพ์พระนคร : โรงพิมพ์ศาสนศึกษา, ๒๔๙๔) และ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, **ตำนานพระแก้วมรกต** (พระนคร : บรรณาคาร, ๒๕๐๔).

<sup>๙๕</sup> สมเด็จพระยาตำราภานุภาพ, **ตำนานพระพุทธรูปสำคัญ** (พระนคร : โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร, ๒๔๖๘).

จากความศรัทธาที่มีต่อพระแก้วมรกต รวมถึงพระบารมีของบูรพกษัตริย์ไทยที่สามารถครอบครองพระแก้วมรกตได้ยาวนานกว่าอาณาจักรใดๆ<sup>๔๐</sup> ครอบคลุมคิดเช่นนี้ปรากฏในการเล่า “ตำนานพระพุทธรูปทองคำ”<sup>๔๑</sup> ด้วยเช่นกัน ดังเห็นได้จาก เนื้อความที่ว่า แต่เดิมพระพุทธรูปทองคำเป็นสมบัติของพระเจ้าแผ่นดินลังกา เหตุที่พระพุทธรูปองค์นี้ตกทอดมายังอาณาจักรไทยก็เพราะ “พระเจ้านครศรีธรรมราช” ทรงขอมาถวายแก่ “สมเด็จพระร่วง” เจ้ากรุงสุโขทัย ระยะเวลาระหว่างนั้นยาวนานหลายร้อยปี กว่าที่พระพุทธรูปทองคำจะตกทอดมาสู่กรุงรัตนโกสินทร์ในสมัยรัชกาลที่ ๑ ด้วยพระบารมีและฝีมือการรบของกรมพระราชวังบวรฯ ที่ทรงปราบพม่าได้สำเร็จ โดยนัยนี้แสดงให้เห็นว่า “อาณาจักรไทย” เป็นศูนย์กลางอำนาจมาหลายยุค และพระมหากษัตริย์ล้วนทรงพระบารมีจึงได้พระพุทธรูปทองคำมาครอบครอง แม้จะเกิดเหตุให้พระพุทธรูปองค์นี้ไปประดิษฐาน ณ เมืองอื่นบ้าง แต่ด้วยพระบารมีของพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช ก็ทำให้พระพุทธรูปทองคำกลับมาสู่อาณาจักรไทยอีกครั้ง สิ่งที่น่าสนใจนอกเหนือจากประเด็นเรื่องการสืบทอดขนบการครองเมืองโดยมีพุทธศาสนาเป็นจุดเริ่มต้นของอารยธรรมพุทธ และพระบารมีของกษัตริย์ไทยแล้ว ตำนานพระพุทธรูปทองคำที่ทรงแทรกนี่ยังแสดงให้เห็นว่า กรุงรัตนโกสินทร์มีพระพุทธรูปประจำชาติอันศักดิ์สิทธิ์ที่นับถือกันใหม่อยู่อาณาจักรพุทธยุคเก่าอย่างแพร่หลายประดิษฐานภายใน “ใจเมือง” มากกว่าหนึ่งองค์

ประเด็นสุดท้าย ได้แก่ ความศรัทธาของชาวพุทธในระดับชุมชน องค์ผู้ประพันธ์ทรงนำเสนอเรื่อง “ความศรัทธา” ในระดับชุมชน ผ่านการเล่าประวัติวัดอรุณฯ ในฐานะชุมชนดั้งเดิม เรื่องของ “นายเรืองและนายนก” พระองค์ทรงเขียนแทรกไว้สั้นๆ เพียงว่า รูปปั้นของนายนกและนายเรืองนั้นมีประวัติว่าเป็น “ผู้เผาตนเองถวายแก่พระศาสนาในรัชชกาลที่ ๑ และที่ ๒ อยู่สองข้างหน้าประตูเข้าไปในลานพระอุโบสถ”<sup>๔๒</sup> เนื้อความดังกล่าวตรงกับที่กรมพระยาदारงฯ ทรงเคยวิเคราะห์ไว้ในพงศาวดาร

<sup>๔๐</sup> โปรดอ่านเพิ่มเติมใน ธรรมทาส พานิช, **วัฒนธรรมพุทธศาสนาของชาวไทยในตำนานพระแก้วมรกต** (กรุงเทพฯ :อรุณวิทยา : ธรรมทานมูลนิธิ, ๒๕๔๒).

<sup>๔๑</sup> หม่อมเจ้าหญิงพูนพิลฉัย ทรงเล่าตำนานตามที่ปรากฏในเรื่อง **ตำนานพระพุทธรูปทองคำ**, อ่างแล้ว, หน้า ๔๕-๔๙.

<sup>๔๒</sup> “นำเที้ยวกรุงเทพฯทางโบราณคดี”, หน้า ๒๕.

กรุงรัตนโกสินทร์ สมัยรัชกาลที่ ๒ จากวิธีการเล่าเรื่องดังกล่าวแสดงให้เห็นว่า หม่อมเจ้าหญิงพูนพิสมัยน่าจะได้เคยทรงอ่านด้วย<sup>๔๔</sup> อีกทั้ง “เรื่องเล่า” ดังกล่าวน่าจะเป็นที่รู้จักกันดีเพราะมีจารึกสองแผ่นบอกเล่าเหตุการณ์อย่างละเอียด<sup>๔๕</sup> และกลายเป็นส่วนหนึ่งของประวัติวัดอรุณราชวรารามในยุคต่อมา<sup>๔๖</sup> แม้จะเป็นเพียงเนื้อความประโยคเดียวแต่ก็แสดงให้เห็นว่า ประเด็นเรื่อง “*ความศรัทธา*” ที่ปรากฏแทรกในประวัติวัดสะท้อนอิทธิพลของพุทธศาสนาความศรัทธาในระดับต่างๆ ของชาวพุทธ เรื่องความศรัทธาในบริบทของสังคมไทยนี้จึงสามารถตีความได้หลายแบบ และนำไปสู่การแสดงผลออกอย่างหลากหลายตาม “ปัญญา” ของพุทธศาสนิกชน อีกทางหนึ่งได้สะท้อนความสำคัญของวัดอรุณฯ ในฐานะศูนย์กลางชุมชน ที่นอกจากกษัตริย์เป็นผู้นำในการสร้างและบูรณะแล้ว ประชาชนก็มีส่วนสำคัญอย่างมากที่ทำให้ความเป็นศูนย์กลางแห่งศรัทธายังคงดำรงอยู่ได้

## บทสรุป

การศึกษามโนทัศน์เรื่อง “*ความศิวไลซ์*” ในสารคดีท่องเที่ยวกรุงเทพฯ ยุคแรกของไทยเรื่อง “*นำเที่ยวกรุงเทพฯทางโบราณคดี*” แสดงให้ประจักษ์ถึงพันธกิจสำคัญของสารคดีวิชาการที่ผลิตโดยปัญญาชนราชสำนักในฐานะเครื่องมือให้ความรู้เกี่ยวกับความเจริญของวัฒนธรรมพุทธศาสนาของชาติไทย หม่อมเจ้าหญิงพูนพิสมัย ดิศกุลทรงสร้างชุดคำอธิบายเกี่ยวกับ “*ความศิวไลซ์*” ตามจารีตความคิดที่สอดคล้องกับ

---

<sup>๔๔</sup> โปรดอ่านเพิ่มเติมใน สมเด็จพระมหาธีรราชเจ้าทรงพระราชทานภาพ, *พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์รัชกาลที่ ๒ : พระนิพนธ์ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ*, พิมพ์ครั้งที่ ๖ (กรุงเทพฯ:กรมศิลปากร, ๒๕๑๑).

<sup>๔๕</sup> โปรดอ่านคำปริวรรตในบทความ “*เล่าเรื่อง: นายเรื่องและนายคนผู้เฝ้าตัว*” บทความนี้นั้นวรรณ ภัทรมูล ได้ปริวรรตภาษาเก่าสมัยต้นรัตนโกสินทร์ซึ่ง อาจารย์ประสาร บุญประคอง เคยปริวรรตเผยแพร่ในหนังสือ ประชุมศิลาจารึก ภาคที่ ๖ ตอนที่ ๑ (พ.ศ.๒๕๑๓) จาก [http://www.sac.or.th/main/article\\_detail.php?article\\_id=96&category\\_id=19](http://www.sac.or.th/main/article_detail.php?article_id=96&category_id=19), สืบค้นเมื่อ ๒๓ กรกฎาคม ๒๕๕๘

<sup>๔๖</sup> ดังเช่นมีในหนังสือ “*ประวัติวัดอรุณราชวราราม*” รวบรวมและเรียบเรียงโดย กรมศิลปากร ทั้งนี้ได้อ้างอิงจากจดหมายเหตุรัชกาลที่ ๑ และพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์รัชกาลที่ ๒, เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒.



ปัญญาชนราชสำนักในยุคก่อนหน้าเรื่องการสร้างและสืบสานขนบวัฒนธรรม พุทธศาสนา ดังปรากฏผ่านคำอธิบายประวัติการสร้างกรุงรัตนโกสินทร์ให้เป็น “เมืองพุทธ” ความรู้ทางโบราณคดี ประวัติผู้สร้างและเหตุการณ์สำคัญที่สะท้อนภาพความสืบเนื่องของอารยธรรมพุทธศาสนา รายละเอียดทางสถาปัตยกรรม พุทธศิลป์ และของสะสม ในพิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติพระนครที่มีลักษณะสอดคล้องกับเนื้อหาในสารคดีที่ผลิตโดยราชสำนัก ตลอดจนภาพลักษณ์ของพระมหากษัตริย์ ที่มีลักษณะผสมผสานกันระหว่างผู้นำทางวัฒนธรรม และผู้นำในการศึก ความกตัญญูต่อบุรพกษัตริย์ และพระบารมีของพระมหากษัตริย์ ความศักดิ์สิทธิ์ของพระพุทธรูปสำคัญดังเช่นพระแก้วมรกตและพระพุทธสิหิงค์ ความศรัทธาของพุทธศาสนิกชน สารคดีท่องเที่ยวเล่มนี้จึงอาจนับเป็น “จุดเชื่อมต่อ” ของการสร้างชุดความรู้แบบจาริตในบริบทการท่องเที่ยวเชิงวิชาการยุคแรกของไทย ทั้งยังแสดงวิธีปรับเปลี่ยนมุมมองของผู้อ่านที่มีต่อ “วัดและวัง” ในฐานะศูนย์รวมจิตใจและประเพณีเกี่ยวกับชีวิต มาสู่สถานที่ท่องเที่ยวที่เป็นศูนย์กลางความรู้ทางอารยธรรมพุทธศาสนา ความสัมพันธ์ระหว่างการสร้างและสืบสานมโนทัศน์แบบจาริตในบริบทใหม่ดังกล่าวนี้ เป็นเครื่องชี้ชัดว่า “วัดและวัง” เป็นมรดกทางวัฒนธรรมที่เก่าแก่ที่สุดของประเทศไทย และเป็นตัวแทนความเจริญของชาติมาตั้งแต่เริ่มสถาปนาอาณาจักรไทย เรื่อง “นำเที่ยวกรุงเทพฯ ทางโบราณคดี” ยังสะท้อนว่า หม่อมเจ้าหญิงพูนพิสมัยทรงริเริ่มใช้สารคดีท่องเที่ยวเชิงวิชาการสนับสนุนการอนุรักษ์วัฒนธรรมพุทธศาสนา ตลอดจนสร้างวัฒนธรรมการท่องเที่ยวของคนไทยให้มีความ “ศิวิไลซ์” ตามแบบอารยชน

## บรรณานุกรม

- กรมศิลปากร, **หอพระสมุทวชิรญาณสำหรับพระนคร**. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, ๒๕๔๑.
- กรมหมื่นพิทยลาภพฤฒิยากร, พระวรวงศ์เธอ, **พระนิพนธ์บางเรื่อง พระวรวงศ์เธอ กรมหมื่นพิทยลาภพฤฒิยากร** พิมพ์ในงานฉลองพระชันษาครบ ๘๔ พ.ศ. ๒๕๑๒.
- คริส เบเคอร์ และผาสุก พงษ์ไพจิตร, **ประวัติศาสตร์ไทยร่วมสมัย**(กรุงเทพฯ: มติชน, ๒๕๕๗). จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ. **ตำนานพระแก้วมรกต**. พระนคร : โรงพิมพ์ศาสนศึกษา, ๒๕๔๕.
- จอมเกล้าเจ้าอยู่หัว,พระบาทสมเด็จพระ. **ตำนานพระแก้วมรกต**.พระนคร : บรรณาการ, ๒๕๐๔.
- องชัย วินิจจะกุล. “ภาวะอย่างไรหนอที่เรียกว่าศิวิไลซ์: เมื่อชนชั้นนำสยามสมัยรัชกาลที่ ๕ แสวงหาสถานะของตนเอง ผ่านการเดินทางและพิธีภักดิ์ทั้งในและนอกประเทศ” รัฐศาสตร์สาร, ปีที่ ๒๔, ฉบับที่ ๒ (๒๕๕๖):๑-๖๖.
- ธรรมทาส พานิช, **วัฒนธรรมพุทธศาสนาของชาวไทยในตำนานพระแก้วมรกต**. กรุงเทพฯ: อรุณวิทยา : ธรรมทานมูลนิธิ, ๒๕๕๒.
- ตำราพระราชานุญาต,สมเด็จพระยา. **ตำนานพระพุทธรูปสำคัญ**. พระนคร : โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร, ๒๕๖๘.
- \_\_\_\_\_. **พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์รัชกาลที่ ๒ : พระนิพนธ์สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ**, พิมพ์ครั้งที่ ๖ กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, ๒๕๑๑.
- บุญนาค พัยคฆเดช, **พระบรมราชาธิบายของรัชกาลที่ ๕**. พระนคร:คลังวิทยา, ๒๕๐๕.
- พูนพิศมัย ดิศกุล, หม่อมเจ้าหญิง. **นำเที่ยวกรุงเทพฯทางโบราณคดี**. พระนคร: โรงพิมพ์พระจันทร์, ๒๕๔๑.
- \_\_\_\_\_. **สารคดีน่ารู้**. ธนบุรี:นครหลวง,๒๕๑๖.
- วสุรัตน์ ว่องไวกลยุทธ, **การเกิดวาทกรรมแรกเริ่มว่าด้วยพุทธศาสนาเป็นวิทยาศาสตร์ในไทย** วารสารชุมนุมประวัติศาสตร์, ฉบับที่ ๔, (๒๕๕๕) หน้า ๘๑-๘๒.
- สายชล สัตยานุรักษ์. **๑๐ ปัญญาชนสยาม**. กรุงเทพฯ: Openbooks, ๒๕๕๗.

\_\_\_\_\_, การสร้าง “ความเป็นไทย” กระแสหลักและ “ความจริง” ที่ “ความเป็นไทย” สร้าง, (เอกสารอัดสำเนา).

สรตีใจสะอาด, จดหมายเหตุรายวัน พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว: ต้นเค้าการเขียนสารคดีท่องเที่ยวยุคแรกของไทย วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต ภาควิชาภาษาไทย คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๔.

อรรถจักร สัตยานุรักษ์. การเปลี่ยนแปลงโลกทัศน์ของชนชั้นผู้นำไทยตั้งแต่รัชกาลที่ ๔ ถึงพุทธศักราช ๒๔๗๕. พิมพ์ครั้งที่ ๓. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๕๕.

## ออนไลน์

นภาพรณ ภัทรมูล, “เล่าเรื่อง: นายเรือและนายนกผู้เผาตัว”, สืบค้นจาก [http://www.sac.or.th/main/article\\_detail.php?article\\_id=96&category\\_id=19](http://www.sac.or.th/main/article_detail.php?article_id=96&category_id=19), ๒๓ กรกฎาคม ๒๕๕๔

## ภาษาอังกฤษ

Panu Wongcha-um. *What's Thai cuisines Thai Culinary Identity Constructing from The Rise of Tha Bangkok Dynasty to Its Revival*, Master of Arts, Department of History, National University of Singapore, 2009.